

Вашкевич В. М.

Історичний процес як умова формування історичної свідомості молоді

Історичний процес розглядається як об'єкт теоретичного аналізу філософії історії, висвітлюються світоглядно-ідеологічні складові соціального життя, його ідеали і цінності.

Друга половина ХХ ст. у глобальному вимірі характеризується трансформацією класичних — капіталістичного і тотально-соціалістичного суспільств в інтегровану соціальну-економічну систему нового типу — поліформаційну [1]. Капіталізм, використав науково-технічну революцію, став трансформуватись у систему соціальних держав або держав так званого загального добробуту, у якій соціально-класові конфлікти вирішуються мирним шляхом за рахунок домовленостей роботодавців, держави і профспілок, а добробут середніх прошарків, і навіть груп аутсайдерів, постійно зростає.

Соціалістична система, навпаки, згасала і розвалилась у 80-90-ті роки минулого століття. Постсоціалістичні держави вимушені були переходити до поліформаційної економіки і обрати у якості орієнтира соціальну, демократичну правову державу. Ідеологічні бар'єри конвергенції капіталізму і соціалізму фактично зникли.

Такі кардинальні зрушення не могли пройти без наслідків для історичної свідомості пересічних громадян. Їх усвідомлення ще тільки починається. Історична свідомість громадян перехідного періоду повинна зробити поправки для себе, оскільки життя продовжується, взаємодія ще недавно ідеологічно протилежно спрямованих суспільних систем глобалізується і чітко спрямована у русло інтеграції соціального інтелекту, підвищення технологічного рівня у сфері матеріального та духовного виробництва.

У вимірі історичного часу проблема подальшого розвитку країн різного походження полягає у створенні історичного фундаменту для відтворення суспільного життя, тобто такого, що вже має розвинені людські, технологічні, науково-освітні й організаційні ресурси, і побудові на ньому інформаційного, відкритого та самодостатнього для подальшого розвитку суспільства.

Саме тут своє слово має сказати фундаментальна історична наука. Практика довела, що науковці на Сході і Заході мають вступити у діалог і переосмислити у вимірі інформаційної фази розвитку світової спільноти минуле і тим самим внести певні корективи у наше бачення вагомості його окремих подій і їх впливу на сьогодення, скорегувати світоглядну основу взаємовідношень між народами світу,

створити усі необхідні умови для формування розвинутої історичної свідомості у молоді.

Соціальна криза сплутала виховну стратегію, що була напрацьована за роки радянської влади. На порядок денний гостро постала проблема формування історичної свідомості молодого покоління, оскільки інтуїтивно була відчутна загроза не тільки його загубити у вирі перебудови, а й спотворити процес філогенетичного відтворення родового життя народу.

Історична свідомість молоді має атрибутивні властивості, притаманні взагалі свідомості людини як іманентному явищу природи. Її специфіка полягає в тому, що вона формується під впливом культурно-історичного процесу і є його закономірним результатом, і тому стало утримує його головні просторові та часові характеристики. Цим самим минуле справляє потужний тиск на сучасне життя людей.

Є два алгоритми підходу до вивчення явища історичного взагалі, у тому числі й до історичної свідомості. Один з них пов'язаний з теоретичним опануванням законів та закономірностей історичного, а інший — з маніпуляцією явищем історичного в угоду політичної або ідеологічної кон'юнктури. Ясно, що різні політичні й ідеологічні сили як в Україні, так і за її межами, будуть намагатися використати обидва підходи впливу на свідомість молоді з тим, щоб реалізувати на практиці свої амбітні плани.

Історична свідомість особистості є продуктом підстави й умов. Історичний процес виступає у якості умов формування історичної свідомості молоді. При цьому умови суттєво доповнюють підставу, тобто те, що іманентно утримується, з одного боку, у структурі організму людської особистості, а з іншого — зафіксовано у колективному підсвідомому і спонтанно виходить назовні через психологію натовпу [2, 187].

Історичний процес, як об'єкт теоретичного аналізу, більш відкритий для спостереження і вивчення, тому саме його закономірностям присвячена більша кількість робіт в історичній і культурологічній науках. На жаль філософія історії майже не торкається цих проблем і тому світоглядно-ідеологічні складові соціального життя, ідеали і цінності залишаються не до кінця з'ясованими, а поведінка етносу, нації залишається чимось таким, що не може бути висвітлено засобами наукового аналізу, а відповідно й корегуватись до загальноєволюційного процесу. Рух антиглобалістів — виразний тому приклад.

У той же час будь-який процес (від лат. *processus* — проходження, просування) є сукупність подій, станів, змін, що має певну цілісність та спрямованість. Будучи взаємопов'язаними один з одним, складові процесу виконують різні функції; одні з них відіграють роль тригерного механізму, тобто виступають у якості вихідного пункту процесу саморуху або його наслідків; інші — умов, що забезпечують перетворення вихідного пункту у наслідки.

Таким чином, історичний процес являє собою низку станів індивідуального життя людини, що послідовно змінюючи один одного утворюють те, що ми називаємо родовим життям спільноти в усьому багатстві його взаємозв'язків, взаємопереходів попереднього у наступне. При цьому подія, що матеріалізувалась у ході історичного

процесу стає історичним фактом. Саме він фіксується, утримується і стало використовується історичною свідомістю людини.

Як будь-який інший процес, процес історичний, постає у вигляді низки станів соціального організму країни, європейської або світової спільноти, що послідовно змінюють один одного. Незалежність становлення, існування й розвитку соціальних організмів від волі й свідомості людей, що їх утворюють обумовлюють об'єктивність історичного процесу. Особливості, що роблять несхожими життєдіяльність кожного соціального організму, або їх так званого історичного буття, детермінують такі ознаки історичного процесу як конкретність, обмеженість певними часово-просторовими та ментальними рамками.

Аналізуючи зміст та форми історичного процесу, на наш погляд, треба понад усе виділяти специфіку його детермінованості. Серед соціальних процесів можна виділити іманентні, джерело яких знаходиться у самому організмі країни або у структурі Загальноєвропейського Дому, й такі, що визначаються дією зовнішніх сил.

Історичний процес обумовлюється головним чином дією причин внутрішнього порядку, що відіграють провідну роль у розвитку соціального організму країни. Зовнішні фактори, хоча інколи й здається, що обумовлюють якісні зміни в ньому, мають випадковий характер, тобто відіграють роль допоміжних. Це перша особливість історичного процесу.

Це на перший погляд здається, що глобалізація є тиск на окрему країну з боку Ради Європи, наприклад. Насправді ж, глобалізація, — це прояв внутрішніх чинників, що вимагають принципово нових умов для виявлення та функціонування розвиненого змісту соціального, що продукує сучасно розвинена країна світу.

Іншою специфікою історичного процесу є те, що він розгортається як сукупність — складноорганізована система економічних, соціальних, політичних та ідеологічних підпроцесів, що складає життєдіяльність соціального організму будь-якої країни і у якому безпосередньо бере участь кожна соціалізована або нормально вихована і освічена молода людина. Саме ці складові відіграють, з одного боку, роль основних елементів історичного процесу, а з іншого, — самі включені до історичного процесу й детермінуються ним.

Якщо ж молода людина не бере в них участі, то за великим рахунком це нічого не змінює, бо суспільство робить таку особистість маргінальною і це також продукт історичного процесу. При цьому маргінальна особистість зміщується на периферію соціального руху конкретної епохи, і реалізує свою життєдіяльність на межі соціокультурних середовищ або поза нею, а її структура є як відображенням, так і творцем всіх суперечностей цієї межі.

Намагаючись самореалізуватись маргінальна особистість доводить протиріччя історичного розвитку до крайнощів, набуває порубіжних форм, що виводить її на рівень своєрідного абсолюту. Її практичне задоволення чи не задоволення зумовлює адекватну історично сформованому напруженню діяльність особистості. Вона виходить за рамки нормального. Цим вказана потреба викликає або недосягнення нижньої межі нормального в соціумі, або перехід його

верхньої межі. В результаті соціум одержує або приклад власного «дна», або приклад зразка власного майбутнього.

Тож, властивість бути інтегратором усіх соціальних процесів, що притаманні етносам, класам, спільнотам, континентам, епосі в цілому — друга із найважливіших властивостей історичного процесу. Оволодіваючи історичним процесом активна особистість концентровано «вдихає» зміст усіх подій, що відбулися на цей момент у житті спільноти. Більш того, вона стає їх носієм.

Якщо вищевикладена властивість історичного процесу пов'язана з специфікою його системоутворюючих елементів, то наступна, третя, — зі слідством їх дії — історичних станів. Під історичним станом слід розуміти не всю сукупність властивостей й відносин, що притаманні даному соціальному організму в конкретний момент його саморуку, а лише ту частину, в якій знаходить своє віддзеркалення стан сутності конкретного соціального організму, наприклад, сьогодні для соціального організму України сутність розкривається як державотворення національної держави на шляху до Об'єднаної Ради Європи.

Саме визначення державотворчого характеру, тобто історичного стану сукупності українських суспільних відносин дає змогу вітчизняним вченим, з одного боку, зафіксувати наявність самого історичного процесу у його цілісності, а з іншого, — формує можливість адекватного розуміння того, чи іншого явища, що має місце у минулому, різними формами суспільної свідомості, визначати напрям історичного процесу і розуміти зміст та характер проблемного поля історичної свідомості, так званої, пересічної особистості.

Історичний процес та його продукти, з точки зору умов формування свідомості особистості, забезпечують її засобами життєдіяльності і тому мають для відтворення її сутнісних сил вирішальне значення. Картина змінюється коли соціалізована та добре професійно освічена особистість починає творити нове, тим самим зберігаючи культурно-історичний процес, виводить назовні потенціал підстави, тобто сутнісні сили, що до цього дрімали у її внутрішньому світі. Така особистість біфуркує і стає атрактором історичного процесу.

Не припиняючи ролі історичного процесу у формуванні свідомості особистості, зауважимо, що підстава відіграє більш потужну роль у формуванні історичного аспекту людини. Підстава більш складна за змістом й формою впливу на формування особистості. При цьому як аксіома постає такий погляд на культурно-історичний світ, коли все, доступне раціональному мисленню і ірраціональному спостереженню, постає як соціальне, що перебуває в процесуальній формі.

Водночас відзначимо, що підстава — соціальний світ, — як випливає з розглянутого вище матеріалу, складається немов би з двох частин: суб'єктивованої і об'єктивованої, які зароджуються на мікрорівні, розташовуються на макрорівні і переходять на мегарівень.

Тобто, історичний процес «розпадається» на дві частини: суб'єктивовану форму та об'єктивовану форму. При цьому уточнимо значення таких понять як «суб'єктивоване» і «об'єктивоване» і з'ясуємо їхній зв'язок з такими поняттями як «об'єктивне» і «суб'єктивне».

Під «об'єктивним» в даному випадку розуміється все, що існує поза індивідуальною свідомістю і незалежно від неї, а під «суб'єктив-

ним» все, що пройшло через свідомість і існує в ній як суб'єктивованій зміст об'єктивного. При цьому, якщо поняття «об'єктивне» і «суб'єктивне» являють собою найбільш загальні рівні людської природи, то категорії «об'єктивоване» і «суб'єктивоване» описують процеси взаємопроникнення цих рівнів. І суб'єктивоване, і об'єктивоване мають загальний об'єктивний зміст, основопокладаючу субстанцію соціального світу, першу природу.

І у нас є всі підстави вважати, що суб'єктивована частина цієї суперечливої єдності знаходиться в структурі людської особистості і перебуває в потенційній формі. Об'єктивована частина знаходиться на боці суспільства і складає його так зване культурологічне ядро, що включає в себе сукупність уявлень про світ і людину, про добро і зло, прекрасне й потворне, множини символів та образів, традицій і забобонів, знань і досвіду багатьох століть.

Поки це ядро стабільне у суспільстві є «стала колективна воля», що спрямована на збереження існуючого порядку. Підрив цього «культурного ядра» й руйнація цієї колективної волі — умова будь-якої революції [3].

В даному випадку аналізується, як правило, історична свідомість особистості та шляхи її формування. У той же час це надто спрощений підхід до даного явища. Культурологи та історики, що вивчають історичну свідомість і цим самим аналізують кінцевий результат історичного процесу або артефакти. Але на відміну від них філософський аналіз вимагає більш глибокого аналізу складових історичного у структурі особистості. Тут треба дослідити цілу низку елементів, що мають до цього пряме відношення.

Саме вони, ці елементи, відтворені у системному вигляді дають уявлення про детермінованість поведінки суб'єкта історичним матеріалом. Серед таких складових, що утворюють у своїй сукупності потерн історичного у структурі особистості людини, слід назвати: почуття, настрої, потреби, ставлення, знання, цінності, ідеали, переконання, уявлення, стереотипи, інтереси, пам'ять, рефлексія, мислення, свідомість, само-свідомість, культура та ін. Теоретичний аналіз історичного у структурі особистості має послідовно розглянути вищенаведені елементи, з'ясувати їх місце і роль у соціалізації особистості.

Елементи історичного поступово формуються у структурі особистості і з набуттям системного характеру стають такими, що забезпечують певні властивості якими повинен володіти суб'єкт історичного процесу. Ясно, що витoki історичної свідомості людини губляться у глибинах емоційної сфери людини, її почуттів.

На відміну від сприймання, яке завжди пов'язане з образом, що відбиває предмети або явища предметного світу, почуття, хоча і є чуттєвими за своєю основою, але не наочними; вони виражають не властивості історичного об'єкта, факту, а стан суб'єкта, тобто модифікації внутрішнього стану індивіда і його ставлення до оточуючого. Вони звичайно виникають у свідомості в зв'язку з якимись образами, що виступають як їхні носії.

Стан індивіда, що набуває емоційного виразу, завжди обумовлений його взаємодією з оточуючим. У випадках коли індивід знаходиться у пасивному становищі по відношенню до навколишнього світу, його почуття виражають саме стан. Ставлення людини до ото-

чуючого світу з'являється за умови активної ролі в цих відносинах; саме ж почуття історичного у цьому випадку виражає активну спрямованість людини.

Наскільки це важливо для людини і як почуття впливають на життя можна продемонструвати на наявності у пересічного громадянина України таких почуттів як: «гвинтика», що сформувалось за часи радянської влади; або почуття «меншовартості», що ставить під сумнів спроможність цілого народу розбудувати сучасну державу. За вдалим виразом С.Л. Рубенштейна, «сукупність людських почуттів — це, по суті, сукупність ставлень людини до світу й насамперед до інших людей у живій та безпосередній формі особливого переживання» [4, 166].

Те або інше ставлення до оточуючого може бути виражене не лише через почуття, але й у абстрактних положеннях мислення, у світогляді, в ідеології, в правилах поведінки, які людина теоретично приймає та за яким практично слідує, не переживаючи емоційно. Специфіка впливу історичного на почуття людини полягає, як відомо, в тому, що воно подає зразок поведінки, а це надто сильний подразник для особистості і будь-який артефакт вона супроводжує переживаннями.

Особливо важливим для формування історичної свідомості є, за спостереженнями психологів, підлітковий вік. З 12 років зароджується характерне для підлітків та юнацтва рефлексивне мислення, на основі якого Ж. Піаже, вбачав здатність суб'єкта до гіпотетико-дедуктивних розмірковувань, на основі лише загальних посилок, без необхідного зв'язку з реальністю або власними переконаннями [5].

Л.С. Виготський розглядав розвиток мислення у підлітковому віці як ключовий процес, що має вирішальне значення для всіх інших функцій та процесів: «Набуття функції утворення понять складає головну і центральну ланку у всіх змінах, які відбуваються у психіці підлітка» [6]. Саме завдяки розвитку мислення стає можливим якісний стрибок у сфері самосвідомості.

В особистісному становленні підлітка зростає роль рефлексії, яка робить його здатним до усвідомлення можливості різних точок зору на будь-який об'єкт чи історичну подію і на себе самого, подолання дитячого егоцентризму, можливості категоризації та об'єктивації життєвих спостережень.

Теоретичне розуміння необхідності визнання наявності та продуктивної ролі історичного процесу як умов формування людської свідомості безпосередньо веде до усвідомлення генезису історичної свідомості пересічного громадянина. При цьому виникнення, а в більш широкому значенні — зародження та наступний процес її розвитку як специфічного явища, можна наочно відтворити засобами філософсько-теоретичного аналізу.

При цьому особистість як активний суб'єкт історичного процесу набуває потенціалу історизму двома шляхами: у першому випадку він це робить у ході своєї повсякденної діяльності на основі так званого «здорового глузду», а по-друге, — у ході вивчення історії або засвоєння сукупності історичних знань, що накопичена історичною наукою у ході історичного пізнання.

Перший шлях — це шлях спроб та власних помилок індивіда, другий — оволодіння особистістю скарбницею історичних знань, законів

та закономірностей, який, одночасно, не виключає «пересмикування» фактів та маніпуляцій з боку як недобросовісних істориків, так і з боку представників владних структур, що завжди зацікавлені у тому, щоб вони виглядали краще ніж вони є на справді.

Якщо спрощено виходити з того, що до скарбниці історичного знання особистості людини віднести все те, що особисто пережите індивідом, а до цього ще додати й те, що стало на сьогодні відомо історичній науці, то можна тільки уявити собі наскільки потужним повинен бути інтелект людини, щоб засвоїти й потім використовувати такий фантастичний обсяг знань у своєму подальшому житті. Це зробити, навіть з точки зору потенційних можливостей індивіда, не реально.

У той же час добре відомо, що історичні знання є запорукою сталого розвитку світової спільноти. Тоді в чому ж полягає сила історичного знання й як нею можна скористатися молодій людині? Для відповіді на це питання треба з'ясувати більш конкретно в чому ж полягає сенс історичного знання, як формується й функціонує його зміст, уточнити форми існування історичного знання та опанувати якими механізмами вони запроваджуються у практику повсякденного буття людини.

Природа історичного знання викликає багато запитань й сьогодні. У тлумаченні історичної свідомості дослідниками можна виділити дві характерні точки зору. Одна з них, визначає історичне знання як «усвідомлення суспільством, класом, соціальною групою свого положення у часі, зв'язку свого сьогодення з минулим й майбутнім». Цим самим воно зводиться до самосвідомості того чи іншого соціального організму.

Інші ж, вважають, що історична свідомість є невід'ємною складовою суспільної свідомості, вважають, що вона є «сукупність уявлень, що притаманні суспільству в цілому і його соціальним групам окремо про своє минуле і минуле всього людства». Такий підхід, взагалі є таким, що більше наближує нас до розуміння феномену історичної свідомості, але все ж таки не розкриває у достатній мірі ні його сутності, ні змісту поняття, що його віддзеркалює.

Можна погодитись з авторами, що розглядають історичну свідомість у якості складової суспільної свідомості, що характеризується усіма притаманними їй загальними рисами. При цьому особливо підкреслити те, що вона постійно розвивається й відрізняється певною специфікою. В.І. Воловик робить, наприклад, наголос на чотирьох її особливостях [7, 92-94].

Перша специфіка історичної свідомості полягає, на думку цього автора, в тому, що воно, не є особливою формою суспільної свідомості, а постає у якості невід'ємної частини усіх його форм. Дослідження будь-якої форми суспільної свідомості так або інакше передбачає вивчення історичної свідомості. Аналіз філософської свідомості, наприклад, неможливий у відриві від дослідження історичної свідомості, оскільки виникнення філософії пов'язане з роздумами людини про природу, суспільство і про себе. Вона замислюється над питаннями про походження світу, що її оточує і дає відповіді на них (тут не важливо, що ці відповіді спершу мали форму міфу).

Це, в свою чергу, збуджувало інтерес до минулого. Сприймаючи практичну важливість, що часується з минулим, люди передавали з

покоління в покоління те позитивне, що накопичувалось століттями. Так в них виникла свідомість історичного минулого, свого місця в історичному процесі. Але цей початок проявляється разом зі становленням філософської свідомості.

Друга особливість історичної свідомості полягає в тому, що вона є формою віддзеркалення діяльності людей, що реалізувалась у минулому і яка представлена певними результатами, що для кожного нині діючого покоління існують об'єктивно у їх сьогоденні, здійснюючи безпосередній вплив на характер його матеріальної та духовної діяльності. Тому у її структурі окрім уявлень, ще присутні відчуття, й сприймання як образи речей, предметів, явищ, що безпосередньо впливають на людей.

Третьою особливістю історичної свідомості є те, що вона включає в себе уявлення про минулі соціальні потреби, цілі, ідеали, цінності, що не співпадають з соціальними потребами, цілями, ідеалами поколінь, що нині живуть і діють. При цьому ступінь різниці посилюється по мірі розгортання історичного процесу. Це нам добре відомо завдяки так званому «конфлікту поколінь», що здається споконвічно існує між поколінням «батьків» і «дітей».

Четвертою особливістю історичної свідомості є те, що вона є віддзеркаленням минулого буття, що саме постійно переосмислюється з позицій буття сьогодення. Це не завжди сприяє посиленню адекватності образів і уявлень, що складають тканину історичної свідомості, предметам, і, у першу чергу явищам історичного буття. Прикладами цього можуть бути спроби не одноразового «переписування» історії нашого суспільства через призму революційної доцільності або в угоду класових сил, олігархічних груп, що прийшли до влади.

Цей же механізм сьогодні використовується для зміни історичної свідомості українського суспільства. Свідком того є поспішна заміна портретів історичних діячів у підручниках історії, гіперболізація значення одних історичних особистостей й замовчування ролі інших, спроби відкидання причетності України до таких історичних подій як громадянська війна 1918-1920 років, Велика Вітчизняна війна 1941-1945 років і таке ін.

Не заперечуючи наявність цих характерних рис у історичній свідомості все ж таки треба більш ґрунтовно зазначити, у чому полягає сутність історичного знання. Як відомо наука логіка вимагає виходити з того, що сутність як категорія філософського знання вимагає розуміти внутрішній зміст історичного процесу, що виявляє себе в єдності всіх багатоманітних і суперечливих форм культурологічного буття людини або його спільнот. При цьому соціальне явище це те або інше виявлення (вираження) життєдіяльності людини, зовнішні, безпосередньо дані культурні форми його існування.

Якщо ж підійти більш прискіпливо до обґрунтування іманентної основи історичної свідомості або її сутності то, треба визнати, що вона полягає у відборі, накопиченні, зберіганні та повсякденному використанні історичного знання, здобутого шляхом теоретичного аналізу, а також з досвіду практичного життя людей у минулому, з метою гармонійного відтворення родового життя людської спільноти.

По-іншому, історичні знання потрібні нинішньому поколінню для того, щоб на їх основі можна було зробити крок уперед. Історична

свідомість виступає механізмом що переробляє історичні знання у потрібному для сьогодення ракурсі і на основі цього всебічно переосмислюються події минулої доби.

З цього кута зору не будь-яке знання треба визнати історично цінним, а лише те, що обслуговує процес відтворення системи суспільних відносин на основі якого тільки й можливо творення нових суспільних відносин, що несуть будь-яку соціальну систему у Майбутнє.

Це означає, що на практиці ми маємо великі обсяги так званого інформаційного шуму, тобто історичних фактів, які не впливають на наше подальше життя або їх вплив надто малий на відтворення родового життя світової спільноти. Такими історичними знаннями можна частково знехтувати.

У мисленні ж категорії сутності і соціального явища висловлюють перехід від розмаїття наявних культурологічних форм соціального буття до його внутрішнього змісту і єдності, до поняття, яким оперує свідомість людини і які в своїй сукупності складають його семантичну базу до якої входять й історичні знання.

Специфічний сегмент інтелекту людини, що оперує історичними знаннями слід називати історичною свідомістю людини. Оскільки культурно-історичний процес являє собою тотальність, то осягнення сутності та змісту історичної свідомості становить одне із головних завдань філософії, а точніше, такого її специфічного напрямку як соціальна філософія, а ще точніше — філософії історії.

При цьому історична свідомість виступає як усталене знання людиною певної системи цінностей, що накопичені за попередній етап розвитку світовою спільнотою та особисте ставлення до них, а історична самосвідомість — це усвідомлення людиною себе як носія загальнолюдських цінностей та ставлення до себе як суб'єкта цих цінностей. Саме ці два компоненти є генетично первинними і саме на їх основі формуються ціннісні орієнтації, і відповідно, мотиваційні утворення, які детермінують поведінку особистості.

Література

1. Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? — К.: Институт социологии НАНУ, 2001. — 440с.
2. Преступная толпа. — М.: Институт психологии РАН, Издательство «КСП», 1999. — 320с.
3. Кара-Мурза С.Г. Манипулирование сознанием. — М.: Изд-во Эксмо, 2006. — 832с.
4. Рубенштейн С.Л. Основы общей психологии. В 2-х т. — М.: Педагогика, 1989. — 456с.
5. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. — М.: Международ. пед. акад., 1994. — 680с.
6. Выгодский Л.С. Педология подростка / Собр.соч. — В 6-ти т.—Т.4. — К., 2000. — 340 с.
7. Воловик В.И. Философия истории. — Запорожье, 1995.

Вашкевич В.Н. Исторический процесс как условие формирования исторического сознания молодежи

Исторический процесс рассматривается как объект теоретического анализа философии истории, освещаются мировоззренческо-идеологические составные социальной жизни, ее идеалы и ценности.

Vashkevich V. N. A historical process as a condition for development of a historical consciousness in the young people

The historical process is regarded as an object for a theoretical analysis of the philosophy of history, elucidation of the world-view and ideological constituents of the social life, its ideals and values.